

Sociaal en Cultureel Planbureau

Sociale en Culturele Ontwikkelingen 2025

Sociale en Culturele Ontwikkelingen 2025

Auteurs:

Roel Willems & Willem Huijnk

Met dank aan:

Jeroen Boelhouwer, Joris Broere, Evelien Eggink,
Paulette Flore, Bram Geurkink, Edith Josten, Mirjam de Klerk,
Emily Miltenburg, Lonneke van Noije, Martin Olsthoorn,
Inger Plaisier, Roelof Schellingerhout, Debbie Verbeek-Oudijk,
Lotte Vermeij en Stijn de Vos

Sociaal en Cultureel Planbureau

Den Haag, februari 2025

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is een interdepartementaal, wetenschappelijk instituut, dat – gevraagd en ongevraagd – sociaal-wetenschappelijk onderzoek verricht. Het SCP rapporteert aan de regering, de Eerste en Tweede Kamer, de ministeries en maatschappelijke en overheidsorganisaties. Het SCP valt formeel onder de verantwoordelijkheid van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Het SCP is opgericht bij Koninklijk Besluit op 30 maart 1973. Het Koninklijk Besluit is per 1 april 2012 vervangen door de 'Regeling van de minister-president, Minister van Algemene Zaken, houdende de vaststelling van de Aanwijzingen voor de Planbureaus'.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2025

Opmaak binnenwerk: Xerox, Den Haag

Eindredactie en productiebegeleiding: Future Communication, Utrecht

Omslagontwerp: Xerox, Den Haag

Beeld omslag: Bart van Vliet

Copyright

U mag citeren uit SCP-rapporten, mits u de bron vermeldt.

U mag SCP-bestanden op een server plaatsen mits:

- 1 het digitale bestand (rapport) intact blijft;
- 2 u de bron vermeldt;
- 3 u de meest actuele versie van het bestand beschikbaar stelt, bijvoorbeeld na verwerking van een erratum.

Data

SCP-databestanden, gebruikt in onze rapporten, zijn in principe beschikbaar voor gebruik door derden via DANS: www.dans.knaw.nl.

Contact

Sociaal en Cultureel Planbureau

Postbus 16164

2500 BD Den Haag

www.scp.nl

info@scp.nl

Via onze website kunt u zich kosteloos abonneren op een elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

Inhoud

Voorwoord	5
Leeswijzer	6
1 Inleiding	7
1.1 Kwaliteit van de samenleving als blikrichting	7
1.2 Drie elementen van de kwaliteit van de samenleving	8
2 Resultaten	11
2.1 Overzicht in één oogopslag	11
2.2 Resultaten uitgesplitst naar verschillen tussen groepen	12
3 Beschouwing	25
3.1 Ongelijkheden zijn aanzienlijk en stapelen bij bepaalde groepen	25
3.2 Ervaren tegenstellingen nemen toe	26
3.3 Participatie gaat verder dan 'meer uren werken'	27
3.4 Tot slot: waarden voorbij 2026	28
Literatuur	29

Voorwoord

Begroten is keuzes maken. Keuzes die de kwaliteit van de samenleving ten goede komen. Hoe staan we ervoor als land en hoe kunnen via beleid knelpunten worden opgelost en kansen worden benut? In een context van schaarste is het belangrijk op dat vlak de juiste afwegingen te maken en te wegen, met aandacht voor haalbaarheid.

Naast economische en ecologische afwegingen zijn sociaal-maatschappelijke overwegingen van belang. Wat betekenen keuzes voor de kwaliteit van leven van mensen, voor de sociale samenhang in ons land en voor hoe burgers zich verhouden tot de overheid? Om de afwegingen bij de voorjaarsnota te voeden met sociaal-maatschappelijke kennis, geeft het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) in deze *Sociale en Culturele Ontwikkelingen (SCO)* een overzicht van hoe het gaat met de inwoners van Nederland. We geven een beknopte en ruwe schets van hoe Nederland ervoor staat in sociaal-maatschappelijke zin. Hoe gaat het met de inwoners van Nederland? Hoe kijken ze naar elkaar? En hoe kijken ze naar de overheid? We duiden de uitkomsten tegen de achtergrond van belangrijke ontwikkelingen in ons land en geven enkele reflecties op handelingsperspectieven die de basis kunnen vormen voor beleid.

Goed bestuur vraagt om weloverwogen keuzes. Het SCP draagt hieraan bij door op toegankelijke wijze inzicht te geven in de stand van Nederland.

Prof. dr. Karen van Oudenhoven-van der Zee (directeur)

Drs. Charlotte van Hees (adjunct-directeur)

Leeswijzer

Met deze editie van de SCO geven we op beknopte wijze een overzicht van de stand van Nederland in sociaal-maatschappelijke termen. Hiervoor hebben we gegevens geanalyseerd uit vragenlijstenonderzoek. Geïnteresseerde lezers verwijzen we in de tekst naar verdiepende publicaties.

In hoofdstuk 1 introduceren we het raamwerk kwaliteit van de samenleving. Dit is de achtergrond voor de gedane analyses. Hoofdstuk 2 bevat de resultaten van onze analyse met een duiding van de betekenis ervan voor de stand van het land langs drie sociaal-maatschappelijke elementen. We doen dit eerst door middel van een 'in-één-oogopslag'-figuur. Hierin geven we met kleurcoderingen aan hoe het staat met de verschillende elementen en deelelementen van de kwaliteit van de samenleving. We hebben de kwalificaties over hoe goed of slecht het gaat met verschillende elementen van de kwaliteit van de samenleving toegekend op basis van SCP-kennis over deze onderwerpen. Deze kennis hebben we verzameld uit zowel eerdere publicaties als expertoordelen. Daarnaast laten we verschillen tussen groepen mensen zien door de resultaten van het Nederland in Beeld (NIB)-vragenlijstonderzoek uit te splitsen naar inkomen, genoten opleiding, en ervaren gezondheid. Dit zijn indicatoren die samenhangen met ongelijkheden tussen mensen.

In hoofdstuk 3 plaatsen we vervolgens de gevonden patronen en verschillen in een breder perspectief. Hier formuleren we sociaal-maatschappelijke uitdagingen die aandacht verdienen in het proces rondom de voorjaarsnota.

1 Inleiding

De *Sociale en Culturele Ontwikkelingen* (SCO) van het SCP verschijnen dit jaar voor de derde keer. Met dit onderzoek dragen we inzichten aan die behulpzaam zijn bij het maken van afwegingen voor de voorjaarsnota. Het opstellen van de voorjaarsnota is een complex proces waarin belangen tegenstrijdig kunnen zijn, en waarin politieke ambitie en beleidsrealisme soms botsen. Het maken van keuzes staat centraal in dit proces. Informatie is een van de onderliggende pijlers die helpen om tot goede keuzes te komen. Sociaal-maatschappelijke informatie moet daarin een rol spelen, naast andere typen informatie zoals economische kennis, of informatie over de leefomgeving (CPB et al. 2022, 2024b).

Met behulp van de SCO voeden we als SCP dus het proces rondom de voorjaarsnota met informatie over de sociaal-maatschappelijke stand van Nederland. Voor passend en weloverwogen beleid is het belangrijk om te weten hoe het met de inwoners van Nederland gaat. Hoe leven groepen mensen samen in Nederland? Waar zijn er knelpunten op sociaal-maatschappelijk vlak, en waar gaat het goed? Hoe ervaren Nederlanders de relatie met de overheid? Bij al deze vragen kijken we naar hoe het gemiddeld gaat, maar nadrukkelijk ook naar verschillen tussen mensen. Er zijn immers uitgesproken verschillen tussen groepen Nederlanders in sociaal-maatschappelijke termen.

In tegenstelling tot SCO's van eerdere jaren kiezen we er in deze editie voor om op bondige wijze een overzicht van de stand van het land te geven. Vragenlijstenonderzoek, zoals hier gebruikt, werkt goed om een algemeen beeld te krijgen van hoe het gaat met grote groepen mensen. Dit type onderzoek geeft echter maar beperkt inzicht in de redenen voor maatschappelijke ontwikkelingen. Daarom combineren we de cijfers uit vragenlijstenonderzoek met inzichten uit andere typen onderzoek. Zo krijgen we een beeld van sociaal-maatschappelijke knelpunten waarvoor aandacht van beleid nodig is.

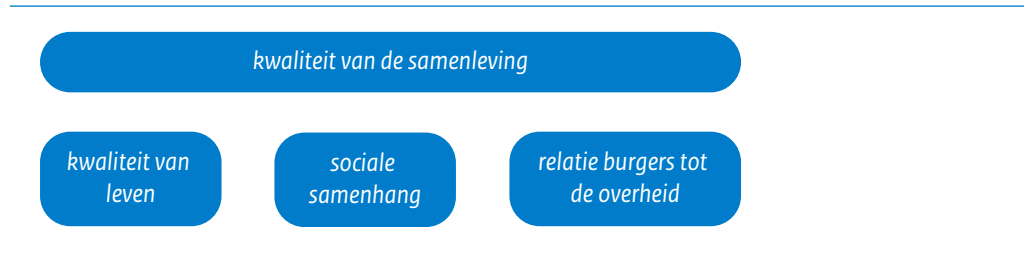
1.1 Kwaliteit van de samenleving als blikrichting

Wat zijn goede indicatoren voor hoe het met Nederland gaat op sociaal-maatschappelijk vlak? Wanneer kunnen we stellen dat het sociaal-maatschappelijk 'goed' gaat met Nederland? In deze publicatie nemen we de kwaliteit van de samenleving als blikrichting. Kwaliteit van de samenleving is een kader om de sociaal-maatschappelijke stand van het land in kaart te brengen (zie figuur 1.1).

De planbureaus pleiten gezamenlijk voor een bredewelvaartsblik op hoe het gaat met Nederland (CPB et al. 2022). Kwaliteit van de samenleving vormt het sociaal-maatschappelijk deel van deze bredewelvaartsblik. Andere bredewelvaartsfactoren (denk aan leefomgeving of bruto binnenlands product) laten we hier buiten beschouwing, al onderschrijven we van harte dat het samennemen van verschillende perspectieven nuttig is om een compleet beeld van een samenleving te krijgen. Er zijn andere publicaties die dit brede perspectief bieden (bv. CPB et al. 2024a, 2024b).

We beschouwen hier drie elementen van de kwaliteit van de samenleving waarvan we weten dat ze van belang zijn voor de sociaal-maatschappelijke stand van het land. Dit zijn: kwaliteit van leven, sociale samenhang, en de relatie van burgers tot de overheid (figuur 1.1; zie ook SCP 2024a, 2024c; Vermeij et al. 2024). We zullen deze nu afzonderlijk beschrijven.

Figuur 1.1 Het kader kwaliteit van de samenleving^a

^a De kwaliteit van de samenleving wordt afgemeten aan de hand van drie elementen. Kwaliteit van leven (links) gaat over wat mensen hebben, doen, en voelen. Sociale samenhang (midden) gaat over de verbindingen tussen mensen. De relatie van burgers tot de overheid (rechts) gaat over hoe burgers naar de overheid kijken, en hoezeer zij de overheid erkennen en vertrouwen.

1.2 Drie elementen van de kwaliteit van de samenleving

1.2.1 Kwaliteit van leven

Kwaliteit van leven gaat over wat mensen hebben, wat mensen doen, en hoe mensen zich voelen. Hebben gaat naast materiële zaken, zoals het hebben van een woning of vervoersmiddelen, ook over gezondheid, inkomen, en onderwijskwalificaties. Dit hebben-deelelement meten we door te kijken naar inkomen, opleiding, en ervaren gezondheid. Deze indicatoren gebruiken we in deze publicatie voornamelijk om verschillen tussen groepen mensen weer te geven.

Wat mensen doen gaat over hoe ze meedoen aan de samenleving, over participatie. En in welke mate ze mee kunnen doen. Burgers mogen participeren, en hebben soms de impliciete plicht om te participeren. Participatie is onder andere belangrijk voor de kwaliteit van de samenleving omdat het de sociale samenhang en de kwaliteit van leven positief beïnvloedt. Participatie meten we hier door te kijken hoeveel mensen betaald werk hebben, en hoeveel mensen aan mantelzorg en vrijwilligerswerk doen.

Voelen, ten slotte, gaat over hoe tevreden mensen zijn met hun leven. Dit subjectief welbevinden is een belangrijke indicator van hoe het gaat met de inwoners van Nederland, gezien aan de hand van hun eigen ervaring. Het voelen-deelelement meten we door het subjectief welbevinden van mensen weer te geven, en door de ervaren mentale gezondheid te bevragen.

1.2.2 Sociale samenhang

Sociale samenhang gaat over verbinding en vertrouwen tussen mensen (zie Vermeij et al. 2024). Vertrouwen burgers elkaar? Voelen ze zich verbonden met het land of de buurt waarin ze wonen? Goede sociale samenhang heeft een positieve relatie met levensgeluk en gezondheid. Ook hebben (externe) verstoringen zoals crises minder vat op de samenleving als de sociale samenhang goed is. Sociale samenhang wordt dan ook wel eens de smeerolie van de samenleving genoemd.

In het kader van de SCO kijken we naar vier indicatoren van sociale samenhang. Ten eerste is dat verbondenheid met Nederland. Voelen mensen zich verbonden met de samenleving waarin ze leven? Ten tweede kijken we naar sociaal vertrouwen. Hebben mensen vertrouwen in de mensen met wie ze samenleven in hun buurt, op het werk, of elders? Als mensen elkaar vertrouwen is dit een teken dat de sociale samenhang hoog is. Ten derde kijken we naar de ervaren samenhang in de buurt. Voelen mensen zich thuis in hun buurt, vinden ze dat mensen in hun buurt op een prettige wijze met elkaar omgaan? En als laatste analyseren we ervaren discriminatie. Geven mensen aan dat ze zich gediscrimineerd voelen? Als er veel ervaren discriminatie is in een samenleving, kan dit een indicator zijn dat het niet goed gaat met de sociale samenhang.

1.2.3 Relatie van burgers tot de overheid

De relatie van burgers tot de overheid gaat over hoe burgers de overheid bekijken. Hier kijken we dus exclusief vanuit het burgerperspectief: hoe kijken burgers aan tegen de overheid en wat vinden zij van de overheid? Dit is belangrijk om te benadrukken omdat de meningen van burgers kunnen afwijken van hoe de overheid daadwerkelijk functioneert. Hoe de overheid objectief gezien functioneert is niet het onderwerp van onze analyse. Merk op dat de focus in onze vragenlijsten op de landelijke overheid ligt.

Twee concepten vormen de theoretische basis voor de relatie van burgers tot de overheid. Legitimiteit gaat over het toekennen en aanvaarden van de macht van de overheid door burgers. Het gaat hier om basale zaken als het naleven van de wet en belasting betalen. Burgers erkennen – vaak impliciet – dat de overheid de macht heeft om wetten uit te vaardigen en te handhaven vanwege het algemeen belang. Ze kennen de overheid dan legitimiteit toe. Politiek vertrouwen is een andere indicator van hoe de relatie van burgers tot de overheid is. Dit gaat over of burgers verwachten dat de overheid de intenties en competenties heeft om ‘het goede’ te doen.

Naast legitimiteit en vertrouwen meten we hier nog drie indicatoren die aangeven hoe de overheid volgens burgers functioneert. Ten eerste is dat responsiviteit. Dit is de mate waarin burgers het gevoel hebben dat er naar hen geluisterd wordt, dat de overheid responsief is ten aanzien van hun wensen en meningen. Ten tweede kijken we naar procedurele rechtvaardigheid. Kan de overheid uitleggen hoe besluiten genomen zijn, en gebeurt dat op een zorgvuldige, betrouwbare en eerlijke manier? Ten derde is het belangrijk voor vertrouwen dat de overheid resultaten boekt. In hoeverre vinden burgers dat de overheid problemen oplost? De behaalde resultaten en het uitblijven van beloofde resultaten beïnvloeden de relatie van burgers tot de overheid.

Tabel 1.1 De elementen en deelelementen van de kwaliteit van de samenleving^a

element	deelelementen
kwaliteit van leven	hulpbronnen: inkomen hulpbronnen: opleiding hulpbronnen: ervaren gezondheid participatie: betaald werk participatie: mantelzorg participatie: vrijwilligerswerk welbevinden: tevredenheid met leven welbevinden: mentale gezondheid
sociale samenhang	binding met Nederland sociaal vertrouwen samenhang in de buurt ervaren discriminatie
relatie burgers tot de overheid	legitimiteit politiek vertrouwen responsiviteit procedurele rechtvaardigheid problemen oplossen

a Er zijn drie elementen (links), die elk uiteenvallen in verschillende deelelementen (rechts). In onze analyse kijken we naar deze selectie van deelelementen. Er zijn meer deelelementen die de kwaliteit van de samenleving beschrijven.

1.2.4 Verdeling als doorsnijdend thema

Een aspect van de sociaal-maatschappelijke stand van het land is zo belangrijk dat het niet kan ontbreken in een beschrijving van de samenleving. Dit is de verdeling van de kwaliteit van de samenleving. Die verdeling is ongelijk. Hier illustreren we deze ongelijkheid door te kijken naar hoe de deelelementen verdeeld zijn over groepen in de samenleving. We kijken naar verschillen tussen groepen wat betreft opleiding, inkomen, en tevredenheid met de gezondheid. Van deze drie indicatoren is bekend dat ze samenhangen met verschillen in verdeling van de kwaliteit van de samenleving. Gemiddeld genomen kan het goed gaan met de burgers van Nederland. Maar als er groepen zijn die weinig delen in de kwaliteit van de samenleving, is het van belang voor beleidskeuzes om dit te weten.

1.2.5 Meer is niet altijd beter

Het is goed als de kwaliteit van de samenleving hoog is. En sommige aspecten van de kwaliteit van de samenleving mogen niet te laag zijn. Bij een samenleving van hoge kwaliteit hoort bijvoorbeeld niet dat veel mensen in armoede leven, of dat groepen burgers systematisch worden buitengesloten. Voor enkele elementen zijn er daarom ondergrenzen bepaald, zoals de armoedegrens (CBS et al. 2024).

Echter, het is niet zo dat meer altijd beter is wat de elementen van kwaliteit van de samenleving betreft. Neem het vertrouwen van burgers in de overheid. Het is goed als vertrouwen voldoende hoog is. Een extreem hoog vertrouwen van burgers in de overheid, een blind vertrouwen, is echter niet wenselijk. Hetzelfde geldt voor participatie. Toegenomen arbeidsparticipatie is bijvoorbeeld goed voor de economische slagkracht van Nederland. Maar aan hogere arbeidsparticipatie zitten ook nadelen. Toegenomen arbeidsparticipatie kan er bijvoorbeeld toe leiden dat mantelzorgtaken in de knel komen, wat de druk op formele zorg doet toenemen. Bij te veel participatie over terreinen heen ligt overvraging van burgers op de loer.

Het is dus lastig om een absoluut getal te hangen aan wat een goede of net een zorgelijke score is voor deelelementen van de kwaliteit van de samenleving. In onze duiding hebben we de informatie uit het vragenlijstenonderzoek gecombineerd met de kennis die het SCP heeft op deze terreinen om tot een kwalificatie te komen. Dit betekent dat we aan de hand van recent SCP-onderzoek en het oordeel van experts voor elk deelelement tot een kwalificatie komen van hoe goed of slecht het gaat met het betreffende deelelement. Deze kwalificaties worden in figuur 2.1 weergegeven door kleurcoderingen. Op deze manier is het mogelijk om in één oogopslag een overzicht te geven van de stand van het land. In de figuren in het volgende hoofdstuk (figuren 2.2 tot en met 2.13) splitsen we de vragenlijstgegevens naar verschillende achtergrondkenmerken. Dit geeft een cijfermatig en meer gedetailleerd beeld.

2 Resultaten

2.1 Overzicht in één oogopslag

Figuur 2.1 Kwaliteit van de samenleving in één oogopslag^a

a Deze figuur biedt in één oogopslag een overzicht van de kwaliteit van de samenleving. We geven per deelelement van de kwaliteit van de samenleving aan hoe de stand van zaken op dit moment is. We zijn tot de kwalificatie van deelelementen (rood, oranje, groen) gekomen door het combineren van verschillende soorten kennis. We combineren de inzichten uit het vragenlijstenonderzoek met kennis uit eerder SCP-onderzoek en expertoordelen om tot een gewogen kwalificatie te komen. De figuur toont het gemiddelde patroon. Voor veel deelelementen zijn de verschillen tussen groepen mensen van belang. Meer detail en uitsplitsing naar verschillende groepen is te vinden in de figuren 2.2 tot en met 2.13.

2.1.1 Kwaliteit van leven

Qua inkomen en opleiding doet Nederland het goed, ook vergeleken met andere Europese landen (Vermeij et al. 2024). Het zal echter niet verbazen dat de gemiddelde cijfers hier verhullen dat er grote verschillen zijn tussen mensen wat betreft besteedbaar inkomen, waarbij een deel van de Nederlanders op of rond het bestaansminimum leeft (CBS et al. 2024). De participatiegraad – betaald werk, mantelzorg, vrijwilligerswerk – van Nederlanders is hoog, ook in vergelijking met andere landen (Vermeij et al. 2024). Bij mantelzorg is een punt van zorg dat het aantal uren en de zwaarte van gegeven mantelzorg toenemen. De tevredenheid met het leven is ook hoog. De mentale gezondheid is mogelijk een punt van zorg, omdat er tekenen zijn dat deze afneemt (Vermeij et al. 2024).

2.1.2 Sociale samenhang

Voor sociale samenhang zien we dat de deelelementen gemiddeld genomen een gematigd beeld laten zien. Veel inwoners voelen zich verbonden met Nederland, en veel mensen ervaren een prettige samenhang in de buurt. De verschillen tussen groepen zijn echter aanzienlijk (zie figuren 2.2 tot en met 2.13). Zo is de sociale samenhang in sommige wijken laag. Het sociaal vertrouwen is minder hoog dan een aantal jaar geleden, maar is ook niet uitgesproken laag. Het vertrouwen in anderen is overigens hoger dan in de meeste andere Europese landen (Vermeij et al. 2024). De ervaren discriminatie, ten slotte, is aanzienlijk. Voor alle deelelementen van sociale samenhang geldt dat de verschillen tussen groepen groot zijn.

2.1.3 Relatie van burgers tot de overheid

De relatie van burgers tot de overheid is een punt van zorg. Het politiek vertrouwen en geloof in het kunnen van de politiek is laag. De legitimiteit is hoog, wat betekent dat mensen de overheid wel als zodanig erkennen, en dat ze aangeven het normaal te vinden om zich aan wetten en regels te houden. Ook bij dit element van kwaliteit van de samenleving zijn de verschillen tussen groepen groot. Er zijn groepen mensen met een hoog vertrouwen in de overheid, maar ook groepen die heel weinig vertrouwen hebben in de overheid.

2.2 Resultaten uitgesplitst naar verschillen tussen groepen

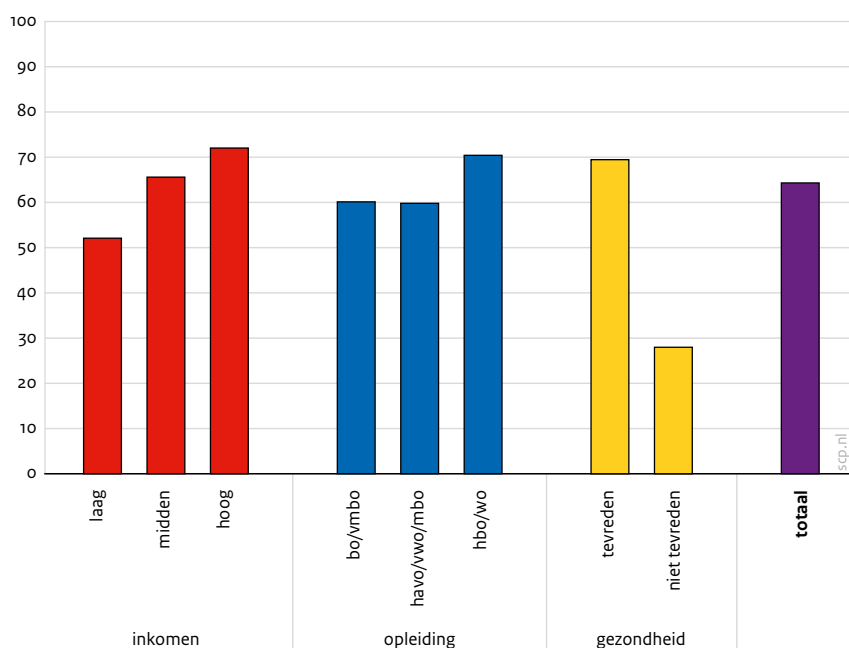
Nu laten we de resultaten van het vragenlijstenonderzoek zien, uitgesplitst naar verschillen tussen groepen in inkomen, opleiding, en tevredenheid met de gezondheid. De verdeling van inkomen, opleiding en tevredenheid met de gezondheid zelf laten we niet zien. We gebruiken deze elementen hier puur om verschillen tussen groepen te illustreren. De methodologische verantwoording voor dit onderdeel geven we in bijlage A (te vinden via www.scp.nl bij dit rapport).

2.2.1 Kwaliteit van leven

Welbevinden

Tevredenheid met het leven

Figuur 2.2 Percentage deelnemers dat (zeer) tevreden is met het eigen leven

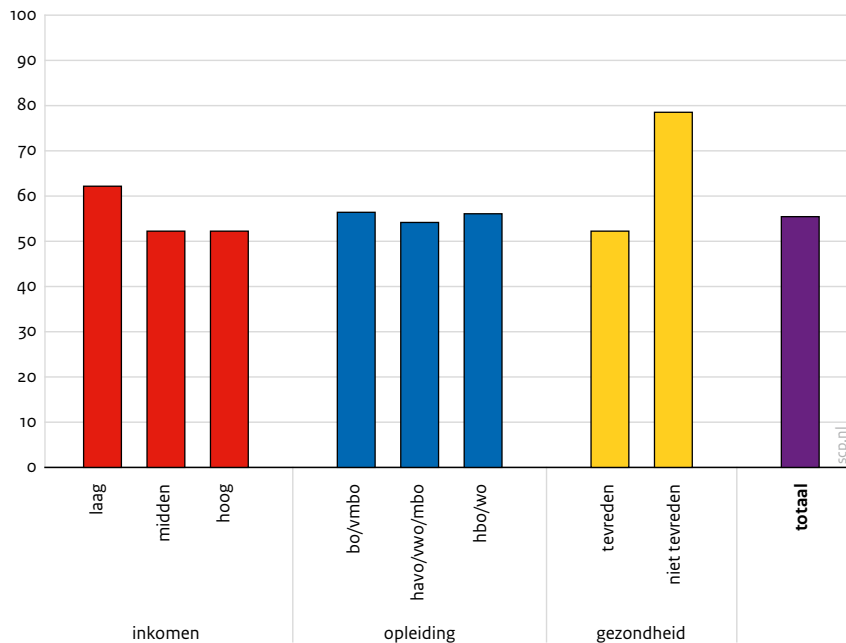

Bron: SCP/CBS (NIB'23-24). Deze bron is ook gebruikt voor figuren 2.3 tot en met 2.14

Inwoners van Nederland zijn over het algemeen genomen tevreden met het eigen leven. Nederlanders geven hun leven gemiddeld een 7,7; dit is de afgelopen jaren redelijk stabiel gebleven. Het aandeel mensen dat ontevreden is met het leven (een cijfer van 4 of lager) is 3%. 64% van de mensen is (zeer) tevreden over hun leven (cijfer 7 of hoger). Mensen met veel hulpbronnen zijn relatief vaak (heel) tevreden. Wie de eigen gezondheid als minder goed ervaart, is ook minder tevreden met het leven.

Mentale gezondheid

Figuur 2.3 Percentage deelnemers dat boven de norm voor angst- of depressiegevoelens scoort

Volgens de meting zoals deze in de Nederland in Beeld (NIB)-vragenlijst is meegenomen (zie bijlage A), had 56% van de deelnemers in de weken voorafgaand aan de enquête angst- of depressiegevoelens. Dit cijfer is een stuk hoger dan in eerdere metingen. Een reden daarvoor is dat het afkappunt van de schaal veranderd is.

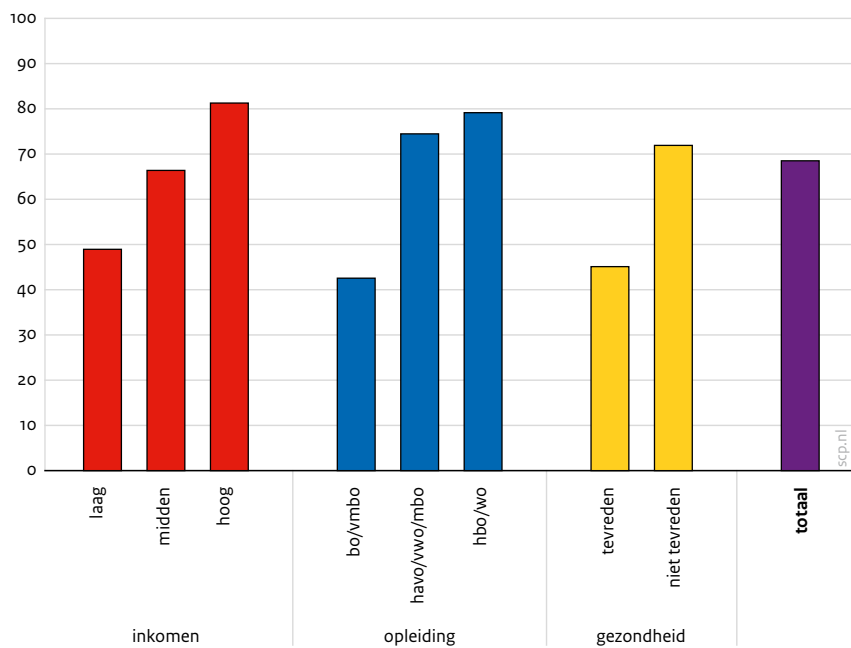
Personen die niet tevreden zijn over hun gezondheid en een laag inkomen hebben ervaren vaker angst- of depressiegevoelens. De verschillen naar opleiding zijn op dit vlak gering. In eerdere metingen waren er zorgen over de ontwikkeling van de mentale gezondheid van jongeren (Vermeij et al. 2024). Die zijn in deze meting niet meegenomen, dus hier kunnen we geen uitspraak over doen.

Verschillen in welbevinden

Inkomen, gezondheid en opleiding hangen samen met welbevinden. Mensen met een hoger inkomen, een hbo- of wo-opleiding en een goede gezondheid zijn meer tevreden over hun leven. Mentale gezondheid hangt samen met inkomen, maar niet met opleiding.

Participatie
Betaald werk

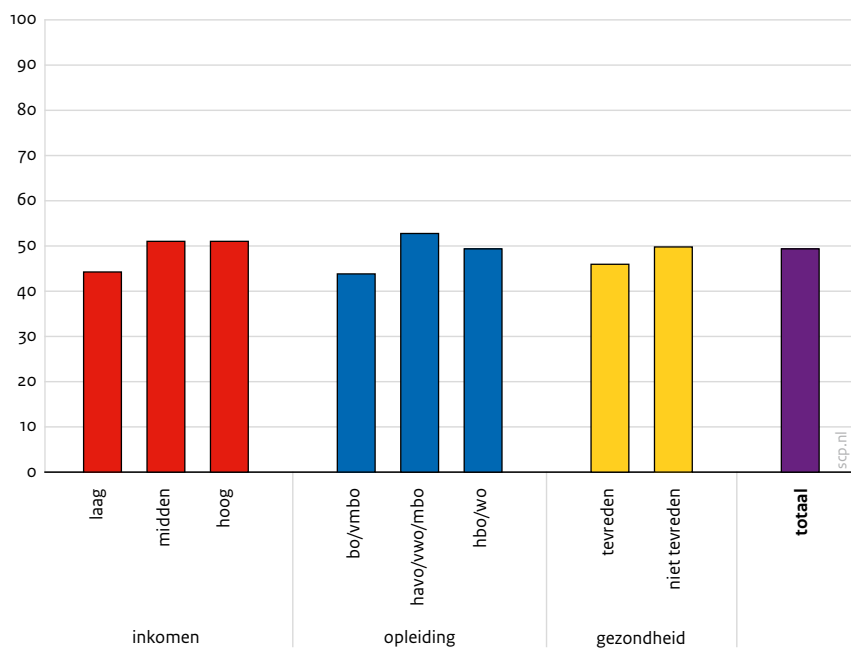
Figuur 2.4 Percentage deelnemers dat betaald werk heeft

Veel mensen in Nederland hebben betaald werk (Vermeij et al. 2024). Het aandeel mensen met betaald werk is de afgelopen jaren toegenomen. De werkloosheid daalde van 5,9% in 2017 naar 3,6% in 2024 (tweede kwartaal). De gemiddelde arbeidsduur – de laagste van alle EU-landen (Eurostat 2025) – is de afgelopen jaren stabiel gebleven (rond de 32 uur). Mensen met een hoger inkomen hebben vaker betaald werk, en er is een positieve relatie tussen het hebben van betaald werk en tevredenheid met de eigen gezondheid.

Mantelzorg

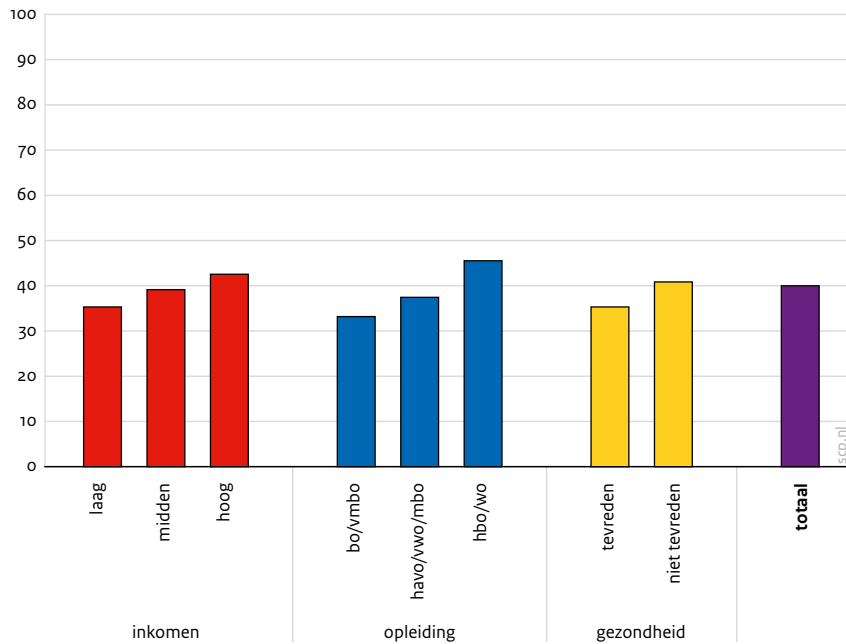
Figuur 2.5 Percentage deelnemers dat het afgelopen jaar aan mantelzorg deed

Het aandeel mensen dat in het afgelopen jaar aan mantelzorg deed ligt rond de 50%. Dit is hoger dan in een eerdere rapportage (Huijnk en Josten 2024), maar die was gebaseerd op een andere vraagstelling. In cijfers van het CBS is een lichte daling te zien in de afgelopen tien jaar (CBS 2024). Bij mantelzorg zien we niet het patroon van verschillen naar opleiding of inkomensniveau dat we bij veel andere deelelementen wel zien. Uit eerdere publicaties weten we dat het aandeel zwaarbelaste mantelzorgers toeneemt (Huijnk en Josten 2024).

Vrijwilligerswerk

Figuur 2.6 Percentage deelnemers dat het afgelopen jaar aan vrijwilligerswerk deed

Bij vrijwilligerswerk gaat het over het aantal mensen dat zich het afgelopen jaar ten minste één keer vrijwillig heeft ingezet voor een organisatie of vereniging. Dit percentage ligt rond de 40%. In vergelijking met andere Europese landen doen Nederlanders relatief veel aan vrijwilligerswerk (Huijnk en Josten 2024). Het percentage vrijwilligers is toegenomen ten opzichte van voorgaande jaren, en is nu terug op het niveau van vóór de coronapandemie (CBS Statline 2024). De vraag naar vrijwilligers in verschillende sectoren is nog steeds groot.

Verschillen in participatie

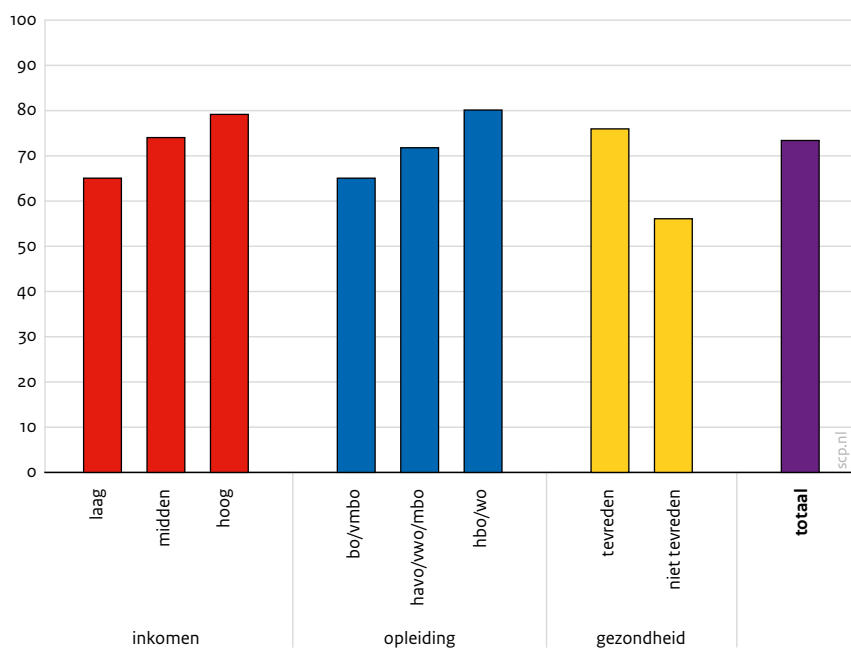
Inkomen, opleiding, en tevredenheid met de eigen gezondheid zijn sterk gerelateerd aan het hebben van betaald werk. Bij mantelzorg zien we niet de verschillen tussen groepen zoals we ze bij veel andere deelelementen wel zien. Bij vrijwilligerswerk zien we dat mensen met hbo- of wo-scholing meer aan vrijwilligerswerk doen.

2.2.2 Sociale samenhang

Dit element van kwaliteit van de samenleving is onderverdeeld in vier deelelementen. Dat zijn: binding met Nederland, sociale samenhang in de buurt, sociaal vertrouwen, en ervaren discriminatie.

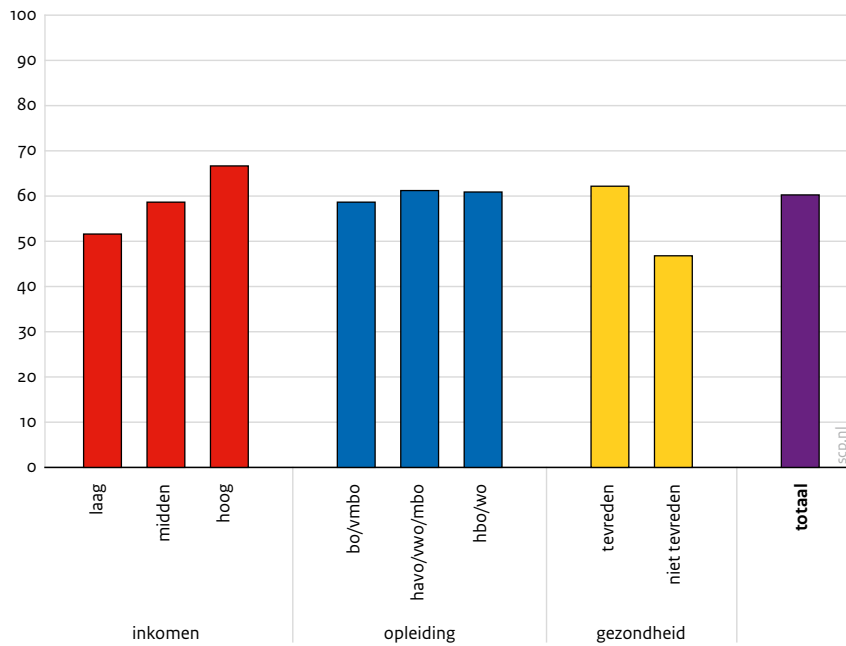

Figuur 2.7 Percentage deelnemers dat een (hele) sterke binding met Nederland ervaart

Een groot deel van de inwoners van Nederland voelt zich verbonden met Nederland. Zo ervaart 73% van de deelnemers een grote binding met Nederland, en 4% een (heel) lage binding met Nederland. Hoge inkomens, mensen met een hbo- of wo-diploma en mensen die tevreden zijn over hun gezondheid ervaren vaker een (hele) sterke binding met Nederland.

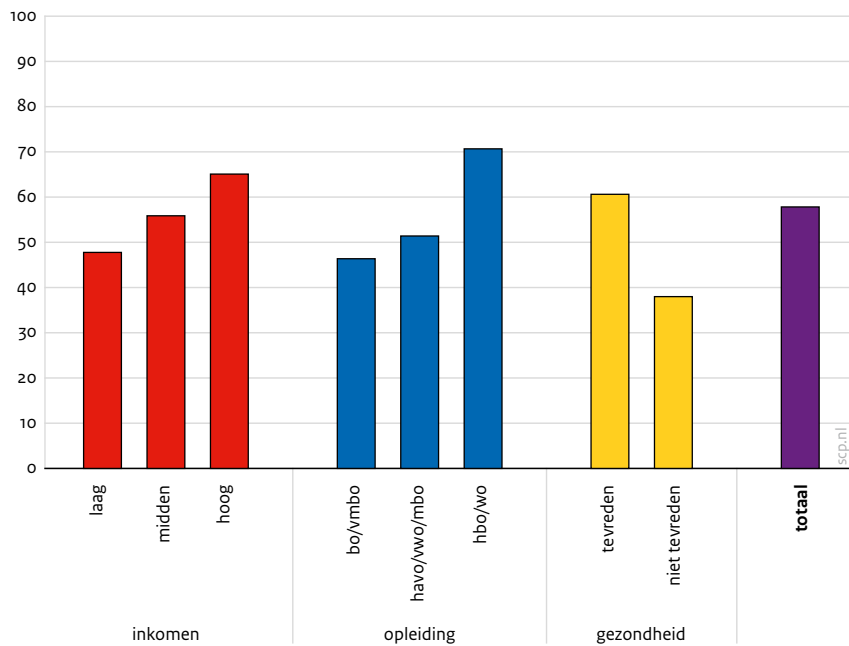
Figuur 2.8 Percentage deelnemers dat een (hele) sterke sociale samenhang in de buurt ervaart

Over het algemeen zijn Nederlanders te spreken over de mensen met wie zij hun buurt delen. Het merendeel van de deelnemers ervaart een sterke samenhang in de buurt (60%), een klein deel van de deelnemers ervaart een lage samenhang (8%). Zo geeft 10% van de deelnemers aan het oneens te zijn met de stelling 'Ik voel me thuis bij de mensen die in de buurt wonen'. Opvallend is dat er geen verschillen tussen groepen zijn naar opleiding op deze maat. Verschillen tussen groepen wat betreft inkomen en tevredenheid met de eigen gezondheid zijn er wel.

Sociaal vertrouwen

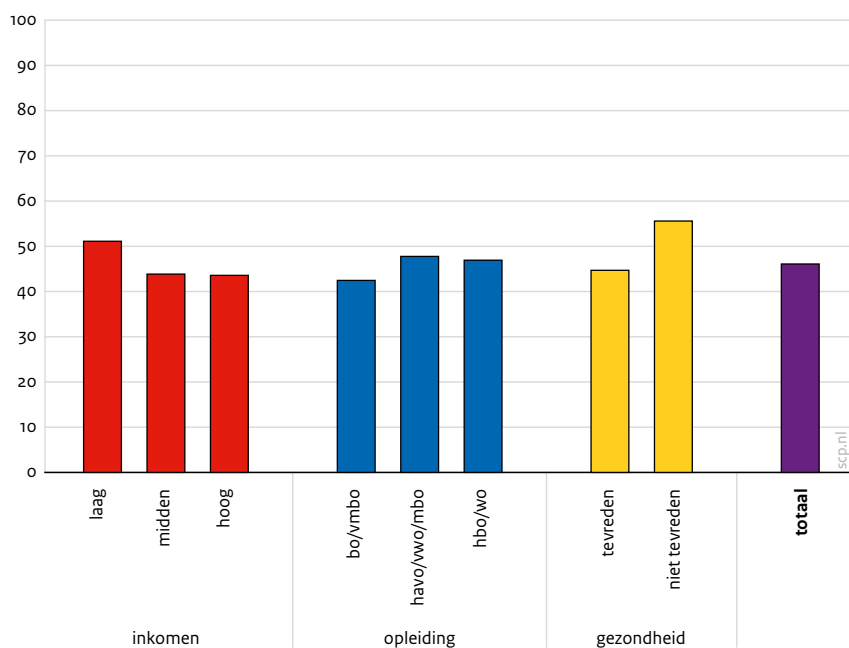
Figuur 2.9 Percentage deelnemers mensen dat het (helemaal) eens is met de stelling 'Over het algemeen zijn de meeste mensen wel te vertrouwen'

Het algemeen sociaal vertrouwen is rond 2022 gedaald en sindsdien gelijk gebleven (zie Kunst et al. 2024). Met de stelling 'Over het algemeen zijn de meeste mensen wel te vertrouwen' was 57% van de deelnemers het eens. Mensen met hogere inkomens en een hbo- of wo-opleiding hebben een hoger sociaal vertrouwen. Zo is er een groot verschil tussen de laagste en hoogste inkomensgroep op de stelling of de meeste mensen te vertrouwen zijn: 48% van de deelnemers in de laagste inkomensgroep is het hiermee eens, tegenover 65% van de deelnemers in de hoogste inkomensgroep.

Ervaren discriminatie

Figuur 2.10 Percentage deelnemers dat zelden, soms of (heel) vaak discriminatie ervaart in het dagelijks leven

Bij de ervaren discriminatie zien we, net als bij de andere indicatoren verschillen tussen groepen. Meer discriminatie wordt ervaren door mensen uit lagere inkomensgroepen, mensen met een bo- of vmbo-opleiding ervaren minder discriminatie, en mensen met een lagere tevredenheid met de gezondheid ervaren meer discriminatie. Iets minder dan de helft (46%) van de Nederlanders maakt discriminatie mee (zelden, soms of (heel) vaak). Ongeveer 3% van de respondenten maakt (heel) vaak discriminatie mee. Werkgevers en de gemeente/overheid worden het vaakst genoemd als instellingen of instanties waar men discriminatie ervaart. Ervaren discriminatie nam niet toe vergeleken met de cijfers van een jaar eerder.

Verschillen in sociale samenhang

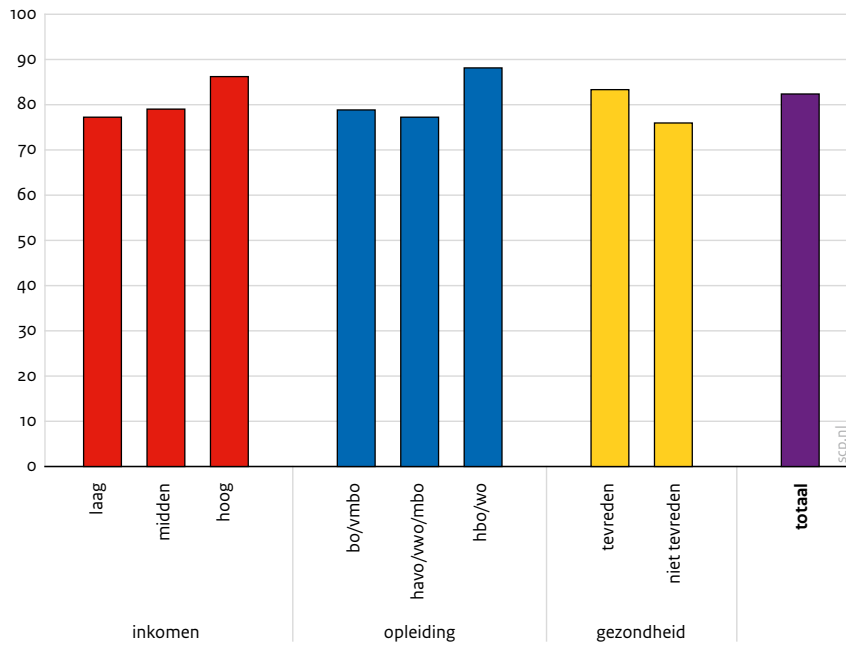
We zien dat opleiding, inkomen, en tevredenheid met de eigen gezondheid samenhangen met ervaren sociale samenhang. Een theoretische opleiding, hoger inkomen en goede tevredenheid met de gezondheid gaan gepaard met meer binding met Nederland en een positiever beeld van de samenhang in de buurt. Bij samenhang in de buurt en ervaren discriminatie zien we geen verschillen naar opleiding, maar wel bij inkomen en ervaren gezondheid.

2.2.3 Relatie burgers tot de overheid

Dit element van de kwaliteit van de samenleving is onderverdeeld in vijf deelelementen. Dat zijn: legitimiteit, politiek vertrouwen, de oordelen van burgers over responsiviteit van de overheid, hun oordeel over de procedurele rechtvaardigheid van de overheid, en in welke mate de overheid volgens hen problemen oplost.

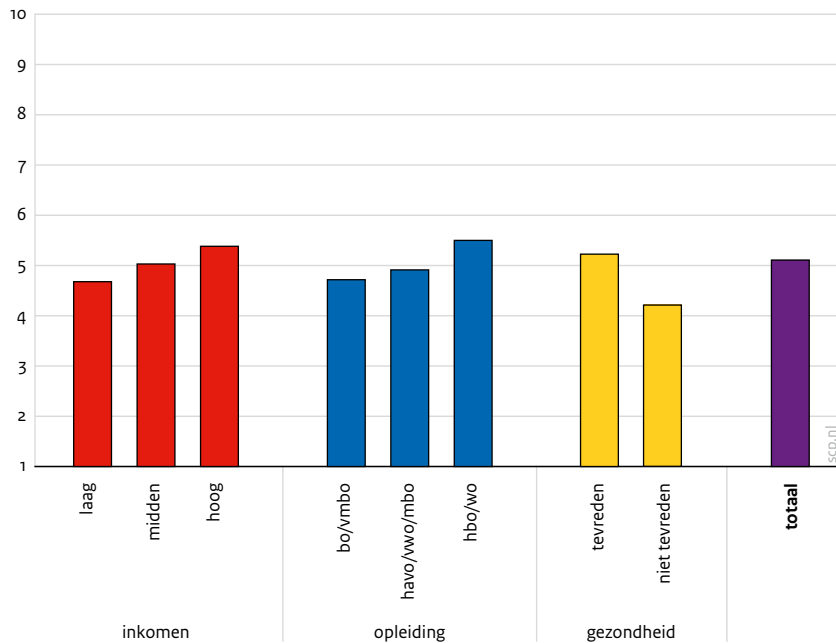
Legitimiteit

Figuur 2.11 Percentage deelnemers dat (heel) veel legitimiteit aan de overheid toekent

Legitimiteit gaat over de vraag of mensen de overheid erkennen. De scores op legitimiteit zijn hoog. Uit de verschillen tussen groepen blijkt wel dat de aanvaarding van overheidsbesluiten niet voor iedereen even vanzelfsprekend is. Het zijn vooral de hbo- en wo-opgeleiden en de personen met de hoogste inkomens die de overheid relatief veel legitimiteit toekennen. Ook zien we dat mensen die tevreden zijn over hun gezondheid de overheid vaker legitimiteit toekennen dan mensen die ontevreden zijn over hun gezondheid. De brede toekenning van legitimiteit geeft geen reden om te denken dat de stabiliteit van de democratische rechtsstaat op dit moment in het geding is.

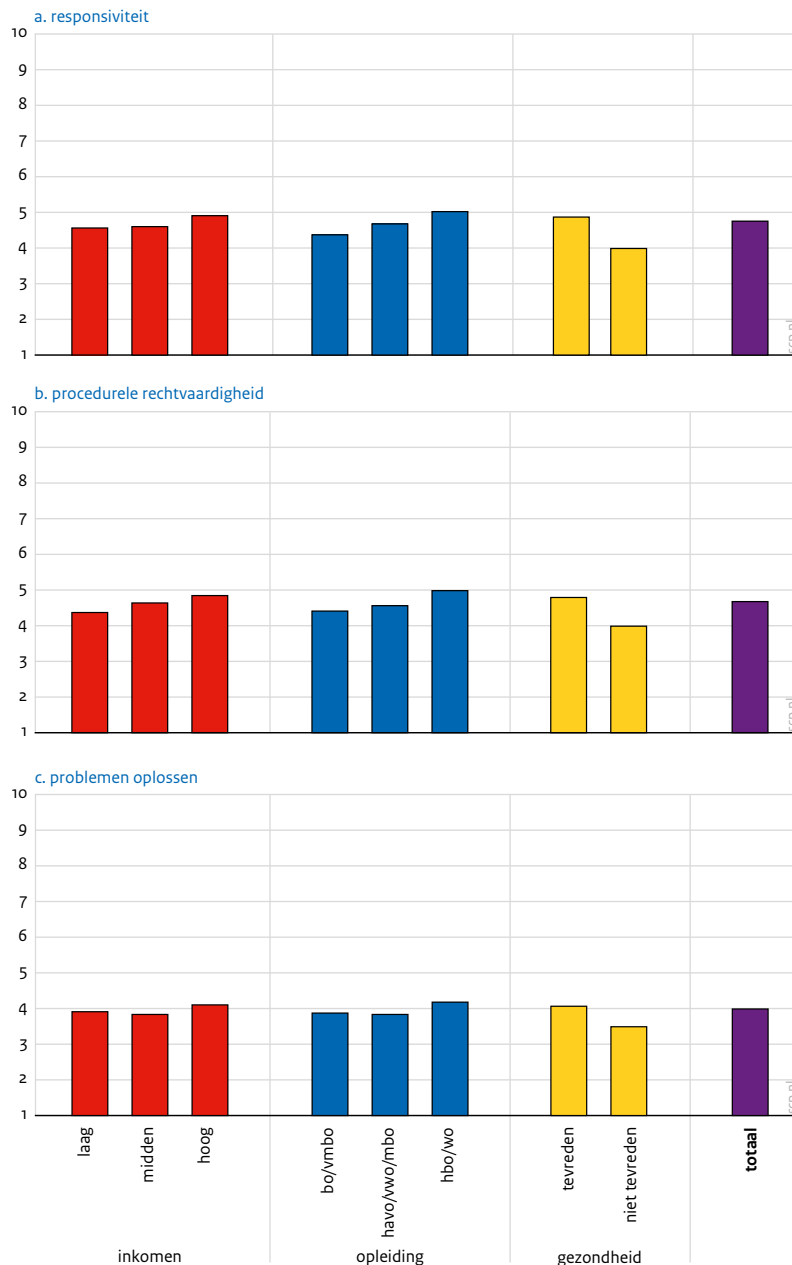
Figuur 2.12 Cijfergemiddelde op stelling over vertrouwen in de regering

Waar de scores op legitimiteit hoog zijn, is dit anders voor politiek vertrouwen. De helft van de Nederlandse bevolking geeft een voldoende (cijfer 6 of hoger) als het gaat om politiek vertrouwen. Het vertrouwen is vooral hoog bij hbo- en wo-opgeleiden en personen met de hoogste inkomens. Dat legitimiteit hoger is dan politiek vertrouwen betekent dat inwoners van Nederland de democratische rechtsstaat als systeem nog altijd erkennen, ook al zijn ze kritisch op de manier waarop de politiek er invulling aan geeft. Het politiek vertrouwen is al een aantal jaren laag te noemen (Vermeij et al. 2024).

In de nieuwe editie van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (die in maart 2025 zal verschijnen) valt op dat het vertrouwen van hbo- en wo-geschoolden in de regering het afgelopen half jaar is gedaald. Daarmee is er dus in de (na)zomer van 2024 geen verschil in het vertrouwen in de regering tussen mensen met een verschillende opleiding. In alle opleidingsgroepen overheerst de onvrede over politiek. Bij het vertrouwen in de Tweede Kamer blijft het opleidingsverschil wel bestaan: bo- en vmbo-geschoolden hebben een lager vertrouwen in de Tweede Kamer dan hbo- en wo-geschoolden (Geurkink en Den Ridder 2025).

Figuur 2.13 Drie indicatoren voor het burgerperspectief op overheidsfunctioneren: cijfergemiddelde op stellingen over responsiviteit, procedurele rechtvaardigheid, en het vermogen van de overheid om problemen op te lossen

De oordelen van burgers over responsiviteit, procedurele rechtvaardigheid en hoe de overheid problemen oplost laten een eenduidig beeld zien. Het oordeel over deze criteria voor goed overheidsfunctioneren is tamelijk laag. Zo vindt 38% van de ondervraagden dat 'de regering weet wat er leeft onder burgers', en vindt 24% van de deelnemers dat 'de regering problemen in Nederland succesvol aanpakt'. Scores zijn het hoogst voor mensen met hogere inkomens, hbo- en wo-opgeleiden, en mensen met een lagere tevredenheid over de gezondheid.

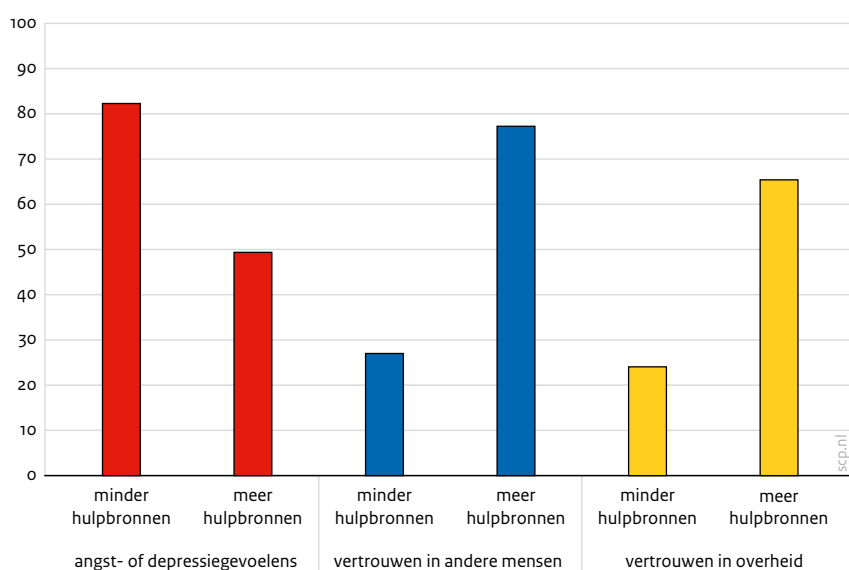
Verschillen in de relatie van burgers tot de overheid

Bij alle drie de indicatoren zien we vergelijkbare spreiding naar inkomen, opleiding en tevredenheid met de gezondheid. Hogere inkomensgroepen, hbo- en wo-geschoolden en mensen met een hogere tevredenheid met de gezondheid oordelen positiever over de overheid dan respectievelijk lagere inkomensgroepen, praktisch geschoolden en mensen met een lagere tevredenheid over de gezondheid.

2.2.4 Verschillen naar hulpbronnen als terugkerend thema

Een terugkerend thema in de uitkomsten van het vragenlijstenonderzoek is dat er verschillen zijn tussen groepen mensen in de deelelementen van de kwaliteit van de samenleving. Over het algemeen genomen zien we dat mensen met hogere inkomens, een hbo- of wo-opleiding, en een hogere tevredenheid over de eigen gezondheid positiever scoren op verschillende deelelementen. Om het belang van hulpbronnen aanvullend te illustreren laten we hier zien hoe twee groepen die meer of minder van alle drie de hulpbronnen hebben, van elkaar verschillen. In figuur 2.14 zien we de scores op drie deelelementen van de kwaliteit voor de samenleving voor deelnemers met minder hulpbronnen, en voor deelnemers met meer hulpbronnen. Er zijn grote verschillen in de kwaliteit van de samenleving tussen mensen met meer en minder hulpbronnen: van de mensen met minder hulpbronnen heeft slechts een kwart vertrouwen in andere mensen of in de overheid. Het grote merendeel van hen heeft angst- of depressiegevoelens. Deze figuur illustreert het effect van het hebben of niet hebben van hulpbronnen en laat daarnaast zien dat het effect van minder hulpbronnen optelt.

Figuur 2.14 Verschillen in kwaliteit van de samenleving naar hulpbronnen. Percentage deelnemers met minder of meer hulpbronnen voor de deelelementen^a

^a Deelnemers met minder hulpbronnen definiëren we als mensen met de laagste 40% inkomens, die ontevreden zijn over hun gezondheid, en anders dan hbo-/wo-opgeleid zijn. De groep met meer hulpbronnen bestaat uit mensen met de hoogste 20% inkomens, die hbo-/wo-geschoold zijn, en tevreden zijn over de eigen gezondheid.

3 Beschouwing

In het vorige hoofdstuk hebben we een overzicht gegeven van de stand van Nederland in sociaal-maatschappelijke termen. In deze beschouwing lichten we een aantal ontwikkelingen uit die in het bijzonder aandacht verdienen. Deze thema's zijn belangrijk om mee te nemen in de besluitvorming rondom de voorjaarsnota omdat ze direct ingrijpen in het sociaal-maatschappelijk welzijn van de inwoners van Nederland. In onze beschouwing kijken we verder dan de hierboven gepresenteerde cijfers. We nemen hierin ook inzichten uit eerder onderzoek mee.

3.1 Ongelijkheden zijn aanzienlijk en stapelen bij bepaalde groepen

Een van de meest in het oog springende bevindingen van het onderzoek zijn de verschillen tussen groepen mensen. Over vrijwel de hele linie van de kwaliteit van de samenleving is een vergelijkbaar patroon te zien: mensen met een hoger inkomen, hbo- en wo-geschoolden, en mensen met een hogere tevredenheid met de eigen gezondheid scoren positiever op uiteenlopende maten als sociaal vertrouwen, tevredenheid met het eigen leven, of vertrouwen in de overheid. Dat deze verschillen bestaan is niet nieuw (SCP 2024b; Vermeij et al. 2024; Vrooman et al. 2023). Ook is er al langere tijd aandacht voor verschillen tussen groepen mensen in het publieke debat. Denk aan verschillen tussen inwoners van de stad en het platteland, of tussen mensen die praktisch of theoretisch geschoold zijn (Miltenburg et al. 2022). Deze verschillen worden soms gepresenteerd als 'kloven' die de samenleving verdelen. Dat is een betwistbare kwalificatie, maar wat onderzoek wel laat zien is dat leefwerelden van burgers met veel en met weinig hulpbronnen steeds meer uit elkaar lijken te drijven (Vermeij en Thijssen 2024). Dit kan de sociale samenhang op den duur aantasten (Woittiez et al. 2024). Dat het gemiddeld genomen goed gaat met de inwoners van Nederland verhult dus dat er grote verschillen zijn tussen mensen. Deze verschillen verdienen aandacht van beleid.

Een voorbeeld van problematische verschillen tussen mensen zijn de forse sociaal-economische gezondheidsverschillen tussen groepen burgers. Zo leven inwoners van Nederland met een lagere sociaal-economische status veel minder jaren in goede gezondheid dan burgers met een hogere sociaal-economische status (RIVM 2024). In de huidige analyse zien we als equivalent hiervan dat de ervaren eigen gezondheid samenhangt met verschillende indicatoren van de kwaliteit van de samenleving. Mensen die hun gezondheid als minder goed beoordelen zijn niet alleen negatiever over hun eigen welbevinden, maar ook over sociale samenhang en over hun vertrouwen in de overheid.

Een duidelijk aanknopingspunt voor beleid is het stutten van beschikbare hulpbronnen voor mensen met tekorten (Vrooman et al. 2023). De ernst van de armoede voor mensen die onder de armoedegrens leven neemt toe, net als het aantal werkende armen (CBS et al. 2024). Ervoor zorgen dat mensen niet door ondergrenzen (zoals de armoedegrens) zakken, is een relatief gerichte manier om hulpbronnen overeind te houden. In het voorgenomen kabinetsbeleid gebeurt dit vooral door in te zetten op het tegengaan van inkomensongelijkheden (CPB et al. 2024b). Ongelijkheden tussen groepen mensen zijn echter breder dan dat. Zo kan beleid om ongelijkheden tegen te gaan ook gericht zijn op ongelijkheden in baankansen, en daarmee samenhangende onderwijskansen (Vrooman et al. 2023). En, zoals in het voorbeeld hierboven, raken verschillen in sociaal-economische status ook aan fysieke en mentale gezondheid. Ook bestaat het gevaar dat de effecten van maatregelen gericht op het tegengaan van inkomensongelijkheid teniet gedaan worden door onbedoelde ongelijkheidseffecten van ander beleid. Denk aan duurzaamheidsbeleid dat onevenredig hard bij bepaalde groepen burgers neer kan slaan, en daarmee ongelijkheden kan vergroten (CPB et al. 2024a). Of aan beleid rondom de fysieke leefomgeving. Het inrichten van de fysieke leefomgeving hangt nauw samen met ongelijkheden in gezondheid (RIVM 2024). Beleid op het ene terrein doet er dus goed aan om rekening te houden met beleid op het andere

terrein. Een bredewelvaarlsblik helpt om verschillende beleidsterreinen en hun invloed op ongelijkheden in samenhang te beschouwen (CPB et al. 2022, 2024b, 2024c).

De analyses in deze publicatie laten ook zien dat verschillen tussen mensen stapelen bij bepaalde groepen. Het gaat dan bijvoorbeeld om burgers met zowel minder economische armlslag, als minder sociale hulpbronnen en minder vaardigheden om zich te bewegen in de complexe verzorgingsstaat die Nederland is. Zulke stapelingen hebben een grote impact op het leven van burgers (De Klerk et al. 2023; Plaisier et al. 2023; Vrooman et al. 2023). Ongeveer een op de tien mensen heeft te maken met een combinatie van meerdere problemen en weinig hulpbronnen (De Klerk et al. 2023). Mensen met gestapelde problemen krijgen soms wel hulp voor hun probleem in het ene levensdomein, maar niet in het andere. Als er bijvoorbeeld wel hulp is voor mentale gezondheid, terwijl er tegelijkertijd zorgen zijn over geldgebrek, dan is de gegeven hulp minder effectief dan deze zou kunnen zijn. Problemen blijven dan langer bestaan.

Het is belangrijk om oog te hebben voor groepen waar problemen zich stapelen. Ondersteuning bij stapeling kan worden belemmerd wanneer hulp op verschillende levensterreinen door verschillende hulpverleners of vanuit verschillende wetten geleverd moet worden (De Klerk et al. 2023; Plaisier et al. 2024; RVS 2023). Bij stapeling is een integrale blik nodig waarin over beleidsterreinen heen naar gezondheid en welbevinden gekeken wordt (CPB et al. 2022, 2024b; RIVM 2024; SER 2023). Passende zorg reikt immers verder dan gezondheid: mensen die niet passend geholpen worden, kunnen het gevoel hebben er alleen voor te staan en kunnen het vertrouwen in instanties en de overheid kwijtraken (zie de ervaringsverhalen in Van Echteld et al. 2024; Plaisier et al. 2023; Staatscommissie rechtsstaat 2024).

3.2 Ervaren tegenstellingen nemen toe

Er is een stevig sociaal vertrouwen in Nederland, al is dat sinds enkele jaren minder hoog dan voorheen. Zo ervaren mensen meer conflicten en tegenstellingen tussen groepen in de samenleving. Het gaat dan vooral om ervaren tegenstellingen tussen mensen met en zonder migratieachtergrond, en tussen mensen met verschillende politieke opvattingen (Kunst et al. 2024).

In een pluriforme samenleving is het goed als er ruimte is voor verschillende standpunten, ook als die botsen. Het is echter zorgelijk wanneer 'de ander' in vijandige termen gezien wordt. Gevoelens van tegenstellingen ontstaan niet zomaar, maar worden onder andere gevoed door wij-zij-denken. Correcte informatie over de ander, zonder verschillen of denkbelden te overdrijven, is van belang om wij-zij-denken tegen te gaan (Miltenburg et al. 2022). Ook omgangsvormen zijn van belang. Burgers maken zich zorgen over de omgangsvormen in de politiek, en over de verharding in de maatschappij in het algemeen (Miltenburg et al. 2022).

Om polarisatie tegen te gaan en sociale samenhang te versterken is het van belang dat mensen van verschillende achtergronden elkaar tegenkomen. Een relevante ontwikkeling in dit opzicht is dat de leefwerelden van de armste en rijkste Nederlanders steeds verder van elkaar verwijderd raken (Vermeij en Thijssen 2024). Dit betekent dat mensen met een verschillende sociaal-economische status elkaar minder vaak tegenkomen in het dagelijks leven; of dat nu in de buurt is, in het onderwijs, of op het werk. Dit is een zorgelijke trend omdat gescheiden leefwerelden zichzelf kunnen versterken, en omdat ze samenhangen met verminderde sociale samenhang. Ongelijkheden verminderen is een belangrijk ingrediënt om de gescheiden leefwerelden te doorbreken (zie Vermeij en Thijssen 2024 voor aanbevelingen). Programma's gericht op participatie in en ontmoeting met de samenleving zoals de maatschappelijke diensttijd hebben de potentie om bij te dragen aan het doorbreken van gescheiden leefwerelden (Hoogenraad en Van Kampen 2024). Ondanks een positieve evaluatie had het kabinet het voornemen om op deze voorziening te bezuinigen, wat niet wenselijk is in het kader van het bevorderen van sociale samenhang. Hetzelfde geldt voor de subsidie voor de brede brugklas die door het huidige kabinet is stopgezet.

Verschillen tussen groepen zien we ook in het vertrouwen in de overheid. Er zijn groepen burgers die duidelijk vertrouwen hebben in de overheid, maar ook groepen burgers die een heel laag vertrouwen in de overheid hebben. Groepen mensen voelen zich in de steek gelaten door de overheid, of vinden dat ze niet gehoord worden. Vertrouwen in de overheid wordt mede gevoed door de perceptie van het functioneren van de overheid. Responsief, rechtvaardig, en probleemoplossend optreden van de overheid blijft daarom een punt van aandacht. Voor burgers is het vooral van belang dat er een zorgvuldige belangenafweging wordt gemaakt door politiek en bestuur (Geurkink en Van Noije 2024). Dit verbetert het ervaren functioneren van de overheid en kan daarmee het vertrouwen vergroten. Het kabinet neemt verschillende maatregelen om de rechtsstaat te versterken en het vertrouwen van burgers te herwinnen. Denk hierbij aan maatregelen voor betere representatie in het landsbestuur, of het ‘recht op vergissen’ van burgers (CPB et al. 2024b). Dit zijn maatregelen die het vertrouwen in de overheid kunnen helpen herstellen. Wel is het belangrijk dat beloftes waargemaakt kunnen worden. Hiervoor moeten plannen haalbaar en uitvoerbaar zijn. Van een aantal plannen van het kabinet, bijvoorbeeld rondom stikstofregels en migratie, is het twijfelachtig of ze haalbaar zijn, onder andere in het licht van internationale verdragen (CPB et al. 2024b). Niet nagekomen beloftes kunnen leiden tot een afname van vertrouwen in de politiek.

3.3 Participatie gaat verder dan ‘meer uren werken’

De participatiegraad is hoog in Nederland. Dit houdt in dat veel mensen meedoen in de samenleving, bijvoorbeeld door het hebben van betaald werk, of door het doen van vrijwilligerswerk. Ondanks de hoge participatiegraad is het personeelsgebrek in verschillende arbeidsmarktsectoren een serieuze uitdaging. In sectoren als de zorg, de bouw, en het onderwijs zijn de personeelstekorten nijpend. Meer uren werken wordt als een voor de hand liggende oplossing voor de aanpak van dit probleem gezien. Het is belangrijk om daar een kanttekening bij te maken vanuit sociaal-maatschappelijk oogpunt. Immers, meer uren betaald werk verrichten kan betekenen dat Nederlanders minder uren besteden aan andere vormen van participatie. Participatie in termen van betaald werk kan dan ten koste gaan van participatie als mantelzorger of als vrijwilliger. Dit terwijl er net een sterker beroep wordt gedaan op mensen om te mantelzorgen vanwege de tekorten in de zorg. Overvraging ligt hier op de loer: de opeenstapeling van participatievormen leidt tot participatiedruk waardoor burgers knel komen te zitten (Huijnk en Josten 2024; SCP 2024a). Denk hierbij aan situaties waarin mensen een groot deel van de week werken en daarnaast mantelzorgtaken vervullen, of kinderen opvoeden. Overvraging op verschillende terreinen gaat ten koste van het welzijn van mensen, en kan leiden tot uitval op de arbeidsmarkt.

Een aanbeveling is om betaald werk niet als de enige of primaire vorm van participatie te zien. Betaald werk is zonder twijfel een belangrijke vorm van participatie; het inkomen van de meeste Nederlanders hangt immers af van het betaalde werk dat zij doen. Als de overheid echter een beroep wil doen op burgers om te zorgen voor naasten als mantelzorger, om een rol te spelen in het maatschappelijk verkeer als vrijwilliger, of als opvoeder deel te zijn van het leven van opgroeiende kinderen, dan kan de focus van participatie niet alleen op betaald werk liggen (Van Campen en Olsthoorn 2022; Roeters et al. 2021). Betaald werk is belangrijk, maar de maatschappelijke status van betaald werk dreigt andere vormen van participatie te verdringen.

Hoewel er dus ruimte moet zijn voor verschillende vormen van participatie, is het activeren van onbenut potentieel wel degelijk een beleidsrichting om personeelstekorten aan te pakken. Voor een deel betekent dit het inzetten van mensen die onderbenut worden, of die nu niet aan het werk zijn maar dat wel zouden kunnen zijn (zie Van Campen et al. 2024; CPB et al. 2024b). Denk aan het terughalen van mensen met een relevant diploma die niet werkzaam zijn in een kraptesector (de zogenoemde stille reserve), of het helpen van gepensioneerden die door willen werken met het vinden van betaald werk. Mensen met een bijstandsuitkering naar betaald werk of andere vormen van participatie helpen is een andere manier om onbenut potentieel in te zetten (Van Echtelt et al. 2023, 2024). Daarbij is het belangrijk oog te hebben voor de manier waarop het werk is ingericht. Het combineren van verschillende taken door burgers kan bijvoorbeeld gefaciliteerd worden door het aantrekkelijker te maken om verlof te nemen, of door grip te bieden op werkroosters in sectoren waar dit traditioneel niet mogelijk is (Roeters et al. 2021).

Een belangrijke rol voor het oplossen van tekorten op de arbeidsmarkt blijft weggelegd voor structureel beleid gericht op een leven lang ontwikkelen (LLO) (Commissie Regulering van Werk 2020; Sarwary et al. 2024). Het is hierbij van belang om scholing niet te zien als een kostenpost, maar als de investering in de arbeidsmarkt van de toekomst die het is.

3.4 Tot slot: waarden voorbij 2026

De voorjaarsnota gaat over keuzes maken. En over het geld dat bij die keuzes hoort. Sociaal-maatschappelijke overwegingen spelen daarbij een rol. De burgers van Nederland zijn gebaat bij een samenleving met kansen, waarin het prettig samenleven is. Een samenleving die tegen een stootje kan en waarin tegenstellingen bestaan zonder dat ze kloven worden.

Sociaal-maatschappelijke tendensen verlopen meestal gestaag. Kleine veranderingen kunnen door de jaren heen optellen en leiden tot een punt waarop de samenleving kwetsbaar is voor verstoringen van binnenuit, of van buitenaf. Het overeind houden van de weerbaarheid van de samenleving vraagt om wendbare instituties. Veranderingen kunnen immers snel optreden, en zijn deels onvoorspelbaar. Die wendbaarheid moet echter niet de vorm krijgen van een opeenstapeling van *quick fixes*, waarbij beleid gestuurd wordt door het ad hoc oplossen van ontstane problemen. Sturen op de kwaliteit van de samenleving vraagt om een onderstroom van bestendig beleid gebaseerd op een langetermijnvisie (CPB et al. 2024b; SCP 2023).

Een belangrijke langetermijnontwikkeling is de demografische samenstelling van ons land. De Staatscommissie demografische ontwikkelingen presenteerde een aantal scenario's van demografische ontwikkeling (SDO2050 2024). Nederland verkleurt, vergrijsst en steeds meer mensen zijn theoretisch opgeleid. Een recente studie van het SCP laat zien dat de veranderende samenstelling van de bevolking in 2050 waarschijnlijk minder invloed heeft op de sociale samenhang in Nederland dan vaak wordt gedacht (Woittiez et al. 2024). Dat wil niet zeggen dat er geen uitdagingen liggen voor de sociale samenhang. Die uitdagingen blijken sterker gerelateerd aan opleidingsverschillen dan aan culturele of etnische diversiteit.

Om sociale samenhang richting de toekomst te borgen is het van belang op zoek te gaan naar gemeenschappelijke waarden en doelen die mensen verbinden. In het huidige politieke en publieke discours worden verschillen tussen (groepen) mensen benadrukt. Die verschillen zijn er, maar door de nadruk erop kan onderbelicht blijven dat verschillende mensen overlappen in wat zij belangrijk vinden (Geurkink et al. 2023). Het gaat dan om aspecten van het dagelijks leven, zoals gezondheid, betaalbare woonruimte, sociaal contact. Maar ook om zorgen die mensen delen over de samenleving als geheel, zoals het niet goed functioneren van de politiek, of de toename van armoede. Er zitten altijd ethische en normatieve aspecten aan beleidskeuzes. Vaak worden deze echter niet uitgesproken. Toch is het goed om expliciet te maken wat onderliggende waarden zijn bij het maken van keuzes voor beleid (Peters et al. 2024). Op waarden kunnen mensen elkaar makkelijker herkennen dan op specifieke beleidsregels. Ook als een specifieke maatregel niet ondersteund wordt door groepen burgers, kan de onderliggende waarde wel verbindend zijn. Waarden zijn veel minder veranderlijk dan specifiek beleid. Ze laten zien wat voor Nederland belangrijk is, en wat prioriteit krijgt, nu en in de toekomst.

Literatuur

- Campen, C. van en M. Olsthoorn (2022). *Meedoen aan de samenleving. Naast kunnen en moeten ook een kwestie van willen en mogen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Campen, C. van, J. Iedema en J. de Haan (2024). *Investeren in vitale ouderen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- CBS/NIBUD/SCP (2024). *Een nieuwe methode om armoede te meten*. Den Haag/Utrecht: Centraal Bureau voor de Statistiek/Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting/Sociaal en Cultureel Planbureau.
- CBS (2024). *Nederland in cijfers; hoeveel mensen zijn mantelzorger?* Geraadpleegd 24 januari 2025 via longreads.cbs.nl/nederland-in-cijfers-2024/hoeveel-mensen-zijn-mantelzorger/.
- CBS Statline (2024). *Leefstijl; persoonskenmerken*. Geraadpleegd 24 januari 2025 via opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85457NED/table?ts=1739269317443.
- Commissie Regulering van Werk (2020). *In wat voor land willen wij werken?* Den Haag: Commissie Regulering van Werk (Commissie-Borstlap).
- CPB/PBL/SCP (2022). *Verankering van brede welvaart in de begrotingssystematiek*. Den Haag: Centraal Planbureau/Planbureau voor de Leefomgeving/Sociaal en Cultureel Planbureau.
- CPB/PBL/SCP (2024a). *Bredewelvaartsanalyse van woningisolatie*. Den Haag: Centraal Planbureau/Planbureau voor de Leefomgeving/Sociaal en Cultureel Planbureau.
- CPB/PBL/SCP (2024b). *Reflectie brede welvaart: Prinsjesdag 2024*. Den Haag: Centraal Planbureau/Planbureau voor de Leefomgeving/Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Echtelt, P. van, E. Eggink en K. Sadiraj (2023). *Een brede blik op bijstand*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Echtelt, P. van, S. Dinmohamed, E. Eggink en P. Schyns (2024). *Vertrouwen in de bijstand*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Eurostat (2025). *Actual and usual hours of work*. Geraadpleegd 20 januari 2025 via ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Actual_and_usual_hours_of_work.
- Geurkink, B. en L. van Noije (2024). *Ervaren overheidsfunctioneren als verklaring voor groepsverschillen in vertrouwen*. In: L. Vermeij, Y. de Kluizenaar, M. Reijnders en M. Coenders (red.), *Koersen op kwaliteit van de samenleving. Sociale en Culturele Ontwikkelingen 2024* (p. 162-174). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Geurkink, B., E. Miltenburg en J. den Ridder (2023). *Burgerperspectieven 2023 | extra verkiezingsbericht*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hoogenraad, H. en L. van Kampen (2024). *Jongeren en de maatschappelijke diensttijd (MDT). Perspectieven op 'zinnvolle' participatie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Huijnk, W. en E. Josten (2024). *Brede participatie*. In: L. Vermeij, Y. de Kluizenaar, M. Reijnders en M. Coenders (red.), *Koersen op kwaliteit van de samenleving. Sociale en Culturele Ontwikkelingen 2024* (p. 48-60). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Klerk, M. de, E. Eggink, I. Plaisier en K. Sadiraj (2023). *Zicht op zorgen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kunst, S., B. Geurkink, A. Kuschel en E. Miltenburg (2024). *Burgerperspectieven 2024 | 3*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Miltenburg, E., B. Geurkink, S. Tunderman, D. Beekers en J. den Ridder (2022). *Burgerperspectieven 2022 | 2*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Peters, S., A. Roeters, W. Blijleven, F. Wagemans en R. Willems (2024). *Wensdenken helpt burgers niet*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Plaisier, I., P. Schyns, K. Kadrouch-Outmany, A. Schotel en M. de Klerk (2023). *Gezien, gehoord en geholpen willen worden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Plaisier, I., M. Reijnders en A. Schotel (2024). *Zien, luisteren en helpen. Wat gemeenten kunnen doen voor een beter bereik in het sociaal domein*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- RIVM (2024). *Kiezen voor een gezonde toekomst*. Bilthoven: Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu.

- Roeters, A., P. van Echtelt, C. Vrooman, J-D. Vlasblom en M. Olsthoorn (2021). *De veranderende wereld van werk. Een verkenning van de kwaliteit van werk in de toekomst*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- RVS (2023). *Met de stroom mee*. Den Haag: Raad voor Volksgezondheid en Samenleving.
- Sarwary, S., R. Willems, C. Hartman, A. Steenbekkers en M. Muiderman (2024). *Wie wil moet het kunnen. Mensbeelden van burgers bij leren en ontwikkelen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SCP (2023). *Kwesties voor het kiezen. Maatschappelijke thema's voor de Tweede Kamerverkiezingen 2023*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SCP (2024a). *Reflectie op het hoofdlijnenakkoord Hoop, lef en trots*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SCP (2024b). *Reflectie brede welvaart: Prinsjesdag 2024*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SCP (2024c). *Reflectie op de plannen van het kabinet*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- SER (2023). *Gezond opgroeien, wonen en werken. Naar een structurele gezondheidsaanpak en bestrijding van sociaal-economische gezondheidsverschillen*. Den Haag: Sociaal-Economische Raad.
- SDO2050 (2024). *Gematigde groei*. Den Haag: Staatscommissie demografische ontwikkelingen 2050.
- Staatscommissie rechtsstaat (2024). *De gebroken belofte*. Den Haag: Staatscommissie rechtsstaat.
- Vermeij, L. en L. Thijssen (2024). *De leefwerelden van arm en rijk*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vermeij, L., Y. de Kluizenaar, M. Reijnders en M. Coenders (red.) (2024). *Koersen op kwaliteit van de samenleving. Sociale en Culturele Ontwikkelingen 2024*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Vrooman, C., J. Boelhouwer, J. Iedema en A. van der Torre (2023). *Eigentijdse ongelijkheid*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Woittiez, I., B. van Hulst, L. Putman, I. Ooms en K. Sadiraj (2024). *Samenleven in de toekomst*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Dit is een uitgave van:

Sociaal en Cultureel Planbureau
Postbus 16164
2500 BD Den Haag
www.scp.nl
info@scp.nl